

«Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται»: Λαογραφικὲς θεωρήσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν συσσιτίων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ χώρου

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ*

Τὸ πολυποίκιλο ἐνοριακὸ ἔργο στὸ σύγχρονο ἀστικὸ περιβάλλον περιλαμβάνει διάφορες δράσεις, σχετικὲς τόσο μὲ τὸν πνευματικὸ, λειτουργικὸ καὶ τελετουργικὸ, ὅσο καὶ μὲ τὸν ὑλικὸ τομέα τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς¹. Ἰδιαίτερα μάλιστα στὶς σύγχρονές μας συνθήκες οἰκονομικῆς κρίσης, ἡ ἱκανοποίηση καὶ τῶν στοιχειωδῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν εἶναι μέσα στὶς ἄμεσες προτεραιότητες τῆς δράσης τῶν ἐνοριῶν. Τὴ λαογραφικὴ διάσταση αὐτῆς τῆς ὀργανωμένης δραστηριότητος θὰ προσπαθήσουμε στὴ συνέχεια νὰ παρακολουθήσουμε μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν συσσιτίων τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Περιστερίου, πού ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὴ περίπτωση μελέτης.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι ὀργανωμένα καὶ λειτουργοῦν τὰ ἐκκλησιαστικὰ συσσίτια στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Περιστερίου, ἀλλὰ καὶ στὸ σύνολο τῶν ἐνοριῶν πού προσφέρουν ἀνάλογες φιλανθρωπικὲς ὑπηρεσίες στὸν τόπο μας, ἔχει ἰδιαίτερο λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον. Τοῦτο προκύπτει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ ὁμαδικὲς δράσεις μὲ κοινωνικὸ χαρακτήρα καὶ εὐρύτατη ἀναγνωρισιμότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι, ὅπως προαναφέρθηκε, συνυπάρχουν σὲ αὐτὲς καὶ μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις ἀλλὰ καὶ ἔθιμικὰ καθορισμένες συμπεριφορές, οἱ ὁποῖες ἐνίοτε σχετίζονται μὲ τὰ ἐπιμέρους δεδομένα τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς θρησκευτικῆς λαογραφίας κάθε τόπου².

---

* Ὁ Μ. Γ. Βαρβούνης εἶναι Καθηγητὴς Λαογραφίας στὸ Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἐθνολογίας τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. Προβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Τὸ ἐνοριακὸ ἔργο στὶς πόλεις», *Ἐφημέριος* 56:3 (2007), σ. 4-5 [= *Διάβαση. Διμηνιαία ἔκδοση Γραμματείας Κατηχήσεως Ἱερᾶς Μητροπόλεως Περιστερίου* 13: 69 (2007), σ. 20-22]. Ἐπίσης ὁ ἴδιος, «Ἐνοριακὴ ζωὴ καὶ σύγχρονες λαϊκὲς θρησκευτικὲς ἐκδηλώσεις», *Χοροστάσι* 30 (2010), σ. 5-7.

2. Σχετικὰ βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Λαϊκὰ θρησκευτικὰ πανηγύρια ἀθηναϊκῶν ἐνοριῶν»,

Στήν ουσία κυριαρχούν στα συσσίτια αυτά οι ρόλοι και η θεωρία τῶν κοινωνικῶν ρόλων, ἡ ὁποία σχετίζεται μὲ τὸ φαινόμενο τῆς θεατρικότητας τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως τὴν ἔχει μελετήσει καὶ ἀναδείξει ὁ Βάλτερ Πούχνερ³. Οὐσιαστικά ἡ ἀνάληψη καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν ρόλων αὐτῶν, ὅπως ἔχει δείξει ὁ R. H. Turner⁴, σχετίζεται μὲ τὴ συνθετότητα τῆς κάθε κοινωνίας καὶ τὴ συνειδητοποίηση τοῦ «θεατρικοῦ» χαρακτήρα της, καθὼς ὀρισμένοι κοινωνικοὶ ρόλοι εἶναι στὴν οὐσία ἀσυμβίβαστοι μεταξύ τους. Στὴν περίπτωσή μας, ὑφίσταται ἐπίσης σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ στοιχεῖο τῆς συμβατικῆς προσποίησης, καθὼς τὸ ἔχουν συστηματικὰ ἀναλύσει καὶ ἀναδείξει οἱ M. E. Hardy καὶ M. E. Conway⁵, τὸ ὁποῖο, πάντοτε κατὰ τὴν ἀνάλυσή τους, δὲν παρεξηγεῖται στὴν καθημερινή κοινωνική συναναστροφή, ἀλλὰ καὶ ἀποκρυπτογραφεῖται χωρὶς δυσκολία στὴν κοινωνική πρακτική.

Παρόμοιες συμπεριφορὲς ὑπάρχουν κυρίως στὶς παραδοσιακὲς κλειστὲς κοινωνίες, καὶ ὁ κόσμος τῆς κάθε ἐνορίας συνήθως ἔχει παρόμοια χαρακτηριστικά, κυρίως λόγω τῆς ἔλλειψης ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἐναλλακτικῶν προτύπων. Τὰ πρότυπα αὐτὰ τῆς συμπεριφορᾶς, συνήθως ἐθιμικὰ καθορισμένα καὶ παγιωμένα, γίνονται ἀποδεκτὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ συνδέονται μὲ βασικὲς ἠθικὲς κατηγορίες, πὺν παραπέμπουν σὲ ἀξίες οἱ ὁποῖες συνέχουν τὴν ὁμαδικὴ ἀνθρώπινη δράση. Ὅπως μάλιστα παρατηρεῖ ὁ M. J. Horowitz⁶, στὴ δυναμικὴ τῶν ὁμάδων (group dynamics), πὺν βασιζέται στὴ θεωρία τῶν κοινωνικῶν ρό-

σὸ Γ. Κ. Καιροφύλα - Σ. Γ. Φιλίππότη (ἔκδ.), Ἰθηναικὸ Ἡμερολόγιο 19 (2008), σ. 210-218. Ο ΙΔΙΟΣ, «Σύγχρονες μορφὲς θρησκευτικότητας στὸν ἑλληνικὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 90: 817 (2007), σ. 207-222.

3. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ἡ θεατρικότητα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ», σὸ βιβλίο του *Δοκίμια λαογραφικῆς θεωρίας*, Ἀθήνα 2011, σ. 27-68, ὡς προδημοσίευση ἀπὸ τὸ ἔργο Μ. Γ. Βαρβούνης - Μ. Γ. Σέργης (ἐπιμ.), *Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Ἱστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικὲς 2*, Ἀθήνα 2012, σ. 339-378.

4. R. H. TURNER, «Role taking, role standpoint, and reference group behavior», *American Journal of Sociology* 41 (1956), σ. 316-328. Πρὸβλ. TH. R. SARBIN, «The concept of role-taking», *Sociometry* 6:3 (1943), σ. 273-285.

5. M. E. HARDY - M. E. CONWAY, *Role theory: Perspectives for health professionals*, Norwalk 1988 (β' ἔκδ.). Πρὸβλ. ἐπίσης L. V. DAVIS, «Role theory», σὸν τόμο F. J. Turner (ἐπιμ.), *Social work treatment*, New York 1986 (β' ἔκδ.), σ. 541-563.

6. M. J. HOROWITZ, *Introduction to Psychodynamics: a new synthesis*, New York 1988. Πρὸβλ. καὶ N. W. Ackerman, «Social role and personality», σὸ βιβλίο του *The psychodynamics of family life*, New York 1959, σ. 52-67.

λων και τὸ μοντέλο τῶν διαδράσεων, οἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ θέτουν στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ οἱ ρόλοι αὐτοί, ἐπιφέρουν ἀπώλεια τῆς κοινωνικῆς ἀναγνώρισης καὶ ἐν τέλει ἀποβολὴ ἀπὸ τὴν ὁμάδα.

Αὐτὸς ἴσως εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ συμμετοχὴ στὴ διαδικασία προετοιμασίας καὶ διανομῆς τῶν συσσιτίων εἶναι ὀλοένα καὶ αὐξανόμενη, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος διεξαγωγῆς τοῦ συγκεκριμένου φιλανθρωπικοῦ ἔργου παρουσιάζει σημαντικὲς καὶ καθοριστικὲς ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν ναῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀττικῆς⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ συμμετοχὴ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ γυναικῶν στὶς ἐργασίες αὐτὲς ἀναπαράγει τὸ κοινωνικὸ στερεότυπο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ γυναῖκα εἶναι ὑπεύθυνη καὶ ἀρμόδια γιὰ τὸ φαγητὸ καὶ τὴν παρασκευὴ του, τὸ ὁποῖο κατὰ κανόνα λειτουργεῖ καὶ ἀναπαράγεται στὰ πλαίσια τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἴδιο φυσικὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν ρόλο τοῦ φιλάνθρωπου, ποὺ ἐνδιαφέρεται καὶ συμπονᾷ τὴ δυστυχία τοῦ συνανθρώπου του, καὶ ὁ ὁποῖος ἔχει βαθιὲς ρίζες στὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ παράδοση καὶ πρακτικὴ, γεγονὸς ποὺ ἐξηγεῖ καὶ τὴν κατ' οὐσίαν ἐκκλησιαστικὴ ταυτότητα αὐτῶν τῶν παραδοσιακῶν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων⁸.

Σχετίζονται ὅμως οἱ προσφορὲς αὐτῶν τῶν συσσιτίων τόσο μὲ τὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ πρωτοχριστιανικὴ παράδοση καὶ πρακτικὴ τῶν κοινῶν δειπνῶν, ποὺ εἶναι γνωστὰ μὲ τὸ ὄνομα «ἀγάπες», ὅσο καὶ μὲ τὴν παραδοσιακὴ πρακτικὴ τῆς κοινῆς πανηγυρικῆς συνεστίασης τῶν πιστῶν στὰ ἑλληνικὰ λαϊκὰ θρησκευτικὰ πανηγύρια, ποὺ εἶναι μαρτυρημένη ἀπὸ πολλὰς ἑλληνικὲς περιοχάς; Ἀνάλογες μάλιστα μορφὲς ὑπάρχουν καὶ στὰ λαϊκὰ ἀστικά ἐκκλησιαστικὰ πανηγύρια μὲ τὴ μορφὴ κοινῶν πανηγυρικῶν συνεστιάσεων, συνήθως σὲ ὑπόγειο χῶρο κάτω ἀπὸ τὸ ναὸ ἢ στὸ πνευματικὸ κέντρο τῆς ἐνορίας, τὴν ἡμέρα ἑορτασμοῦ τῆς μνήμης τοῦ ἀγίου, στὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἔχει ἀφιερωθεῖ ὁ κεντρικὸς ἐνοριακὸς ναός⁹. Οὐσιαστικὰ τὸ συσσίτιο ἀποτελεῖ μιὰ ἀναπαραγωγὴ τῆς πανηγυρικῆς αὐτῆς συνεστίασης σὲ καθημερινὴ βάση, καθὼς ἀποτελεῖ προσφορὰ φαγητοῦ πάνω σὲ θρησκευτικὲς, κάποτε δὲ καὶ πάνω σὲ τελετουργικὲς βάσεις, κυρίως ὅταν πρόκειται γιὰ τραπέζια ποὺ προσφέρονται ἀντὶ μνημοσύνων.

7. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ἡ θεατρικὴ τῆς λαϊκοῦ πολιτισμοῦ», ὅ.π., σ. 32-33.

8. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ἡ θεατρικὴ τῆς λαϊκοῦ πολιτισμοῦ», ὅ.π., σ. 33.

9. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ἡ θεατρικὴ τῆς λαϊκοῦ πολιτισμοῦ», ὅ.π., σ. 34. Πρὸβλ. L. LINDSEY, *Gender Roles: A Sociological Perspective*, Prentice Hall 1997 (γ' ἔκδ.), ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ προγενέστερη βιβλιογραφία, μὲ ἐθνογραφικὰ παραδείγματα.

Ἡ προτεραιότητα στήν προσφορὰ φαγητοῦ ὑπὸ τὴν μορφή συσσιτίων ἀναδείχθηκε στοὺς Περιστερίους ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀρχιερατικῆς θητείας τοῦ Μητροπολίτη Περιστερίου Χρυσοστόμου Ζαφείρη, τὸ 1978. Μάλιστα, τὰ συσσίτια εἶχαν ξεκινήσει πειραματικὰ ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Εὐαγγελίστριας, τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Περιστερίου, τὴν ἐποχὴ τοῦ πρώτου Μητροπολίτη τῆς νεοσύστατης τότε Μητροπόλεως Περιστερίου Ἀλεξάνδρου Καντώνη (1974-1978). Σταδιακὰ τὸ πειραματικὸ αὐτὸ συσσίτιο ἐπεκτάθηκε, μὲ ἀποτέλεσμα σήμερα νὰ προσφέρουν συστηματικὰ φαγητὸ οἱ δέκα ἀπὸ τοὺς δεκατέσσερις ἐνοριακοὺς ναοὺς τῆς Μητροπόλεως. Ἡ ὁργάνωση τοῦ ἔργου αὐτοῦ μὲ τὴν κεντρικὴ μέριμνα τῆς Μητροπόλεως, ὁδηγεῖ στήν ὁμαδοποίηση τῶν λεπτομερειῶν καὶ στήν τυποποίηση τῆς δράσης, πού λαμβάνει τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ λαογραφικοῦ φαινομένου, γι' αὐτὸ καὶ ἀπασχολεῖ καὶ τὴ λαογραφικὴ ἔρευνα, ἰδιαίτερα δὲ τὸν κλάδο τῆς σύγχρονης καὶ νεωτερικῆς θρησκευτικῆς λαογραφίας. Στὴ συνέχεια θὰ παρουσιαστοῦν τὰ κοινὰ αὐτὰ γνωρίσματα, μὲ βάση ἐπιτόπια ἔρευνα στυλοῦς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Περιστερίου, τῶν ἐτῶν 2009-2011.

Σὲ κάθε περίπτωση, οἱ ναοὶ ἔχουν ἀναλάβει νὰ συντηροῦν περὶ τὰ πενήντα ἢ ἑξήντα ἄτομα, κατὰ μέσο ὄρο, προσφέροντάς τους φαγητὸ σὲ καθημερινὴ βάση, καὶ μόνο τὸ μεσημέρι, ἀπὸ τὴ Δευτέρα ὡς καὶ τὸ Σάββατο. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, οἱ τρόφιμοι παίρνουν τὸ φαγητὸ μαζί τους στοὺς σπιτί, δὲν τὸ τρῶνε στοὺς ναοὺς. Τὶς περιόδους τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν ἀργιῶν, ἡ παροχὴ τοῦ συσσιτίου ἀναστέλλεται: ἀπὸ δέκα μέρες στὶς διακοπὲς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα, καὶ ἀπὸ τὰ μέσα Ἰουλίου ὡς καὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου κάθε χρονιάς δὲν προσφέρεται φαγητὸ, καθὼς οἱ γυναῖκες πού τὸ παρασκευάζουν ἀπουσιάζουν σὲ διακοπὲς ἢ εἶναι ἀπασχολημένες μὲ οἰκιακὰς ἐργασίες, λόγω τῶν ἀντίστοιχων ἐορταστικῶν περιόδων. Ἀλλὰ καὶ στὰ διαστήματα αὐτὰ προσφέρονται τρόφιμα συσκευασμένα, ὥστε οἱ τρόφιμοι νὰ μὴν στερηθοῦν τὰ πρὸς τὸ ζῆν, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι πρέπει νὰ τὰ μαγειρέψουν οἱ ἴδιοι.

Ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη τῆς οἰκονομικῆς βάσης αὐτοῦ τοῦ φιλανθρωπικοῦ κινήματος παρουσιάζει ἡ ὁργάνωση τῶν συσσιτίων. Κατὰ κύριο λόγο αὐτὰ στηρίζονται σὲ δωρεὰς τροφίμων ἀπὸ τοὺς ἐνοριῖτες, ἢ ἀπὸ προσφορὰς σὲ χρήματα γιὰ τὸν ἴδιο λόγο. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐνορία τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Πατρικίας¹⁰, ἀπὸ τὶς πλέον δυναμικὰς τῆς Μητροπόλεως Περιστερίου, στήν

10. ANT. WIESER, *Vom Weg über die heiligen Berge. Vierbergelauf in Karnten, Frauenstein* 1997, σ. 98-99. Βλ. ἐπίσης Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ἀστική λαϊκὴ θρησκευτικότητα σὲ ἐνο-

όποια τὰ συσσίτια ξεκίνησαν τὸ 2001, τὸ 2011 δαπάνησε περὶ τὰ 7.800 εὐρὼ ἀπὸ πόρους τῆς γιὰ τὸ συσσίτιο πὺν προσφέρει σὲ καθημερινὴ βάση. Ἀπὸ αὐτὰ, τὰ 7.654 εὐρὼ προέρχονταν ἀπὸ προσφορὰς τῶν πιστῶν στὸ εἰδικὸ κουτί γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ συσσιτίου, πὺν ἐκτίθεται κάθε Κυριακὴ, μὲ σκοπὸ τὴ συλλογὴ χρημάτων γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἔχει ἰδρυθεῖ εἰδικὸ «Ταμεῖο Καλῶν Γηρατειῶν» σὲ κάθε ἐνορία, πὺν ἐνισχύεται κατὰ περίσταση ἀπὸ τὸ γενικότερο «Φιλόπτωχο Ταμεῖο» κάθε ναοῦ, τὸ ὁποῖο μὲ τὴ σειρά του λειτουργεῖ μὲ τὴ μέριμνα ἐθελοντριῶν γυναικῶν, τῆς «Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος», οἱ ὁποῖες καὶ ἀποτελοῦν ἄμεσες συνεργάτιδες τοῦ προϊσταμένου ἱερέα κάθε ἐνορίας. Συνολικὰ, μάλιστα, τὸ συσσίτιο πὺν προσφέρεται τὶς 216 ἀπὸ τὶς μέρες τοῦ χρόνου, κοστίζει περὶ τὶς 15.000 εὐρὼ, καθὼς τὸ κόστος κάθε τροφίμου ἀνέρχεται στὰ 10 εὐρὼ μηνιαίως.

Ὅπως προαναφέρθηκε, πέρα ἀπὸ τοὺς πόρους κάθε ναοῦ, ἡ προσφορὰ τοῦ συσσιτίου στηρίζεται στὰ φιλανθρωπικὰ αἰσθήματα καὶ στὶς ἀνάλογες δωρεὰς τῶν ἐνοριτῶν. Πέρα ἀπὸ τὶς προσφορὰς τροφίμων καὶ χρηματικῶν ποσῶν εἰδικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, σὲ κουτί πὺν βρίσκεται στὸ ναὸ καὶ ἐκτίθεται ἔξω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ εἴσοδο του στὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας τῆς Κυριακῆς καὶ τῶν μεγάλων ἑορτῶν, πολλοὶ προφέρουν τὰ χρήματα ἢ τὰ ὑλικά γιὰ τὸ τραπέζι μιᾶς ἡμέρας, κυρίως σὲ περιπτώσεις μνημοσύνων, ὅποτε ἡ προσφορὰ γίνεται στὴ μνήμη τοῦ νεκροῦ. Εἰδικότερα μάλιστα στὶς κηδεῖες καὶ τὰ μνημόσυνα πὺν τελοῦνται στοὺς ναοὺς οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι προτρέπονται καὶ καθοδηγοῦνται ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς νὰ προσφέρουν, ἀντὶ γιὰ στέφανα ἢ ἄλλες δωρεὰς σὲ σωματεῖα καὶ συλλόγους, χρήματα γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ συσσιτίου τοῦ ναοῦ, στὴ μνήμη τοῦ προσφιλοῦς προσώπου τους¹¹. Σπανιότερα μάλιστα προσφέρεται ἕνα μόνο εἶδος φαγητοῦ, πάντοτε στὴ μνήμη συγγενῶν ἢ φίλων. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ, πὺν καλλιεργεῖται καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς μὲ σκοπὸ τὴ συνέχιση τῆς προσφορᾶς φαγητοῦ, ἔχει πλήρως ἐνταχθεῖ στὰ σύγχρονα ἀστικά ἐπιμνημόσυ-

---

ριακὰ πλαίσια: Ἡ περίπτωση τῆς ἐνορίας τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Πατρικίας τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Περιστερίου», στὸν τόμο Γ. Ἀνδρειωμένος (ἐπιμ.), *Εὐκαρπίας Ἑλαινος. Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη*, Ἀθήνα 2007, ἐκδ. Πορεία, σ. 183-199.

11. Πρβλ. σχετικὰ καὶ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ὑλικοὶ δείκτες γιὰ τὴν παραδοσιακὴ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», στὸν τόμο Κατ. Κορρέ-Ζωγράφου – Γ. Χ. Κούζας (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἡ ἔρευνα καὶ διδασκαλία τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια»*, Ἀθήνα 2010, σ. 65-77.

να ἔθιμα, μάλιστα κατὰ τὴν διανομὴ τοῦ φαγητοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἐπιμνημόσυνες δωρεές ὑποδεικνύεται στοὺς τροφίμους τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ποὺ πρέπει καὶ οἱ ἴδιοι νὰ μνημονεύσουν (νὰ «συχωρέσουν»), ὥστε ἡ ἐπιμνημόσυνη τελετουργία τῆς προσευχῆς γιὰ συγχώρηση νὰ ὀλοκληρωθεῖ.

Τὸ προσφερόμενο φαγητὸ μαγειρεύουν ἐθελόντριες, χωρισμένες σὲ βάρδιες, σὲ καθημερινὴ βάση. Τὸ μαγείρεμα ξεκινᾷ νωρὶς τὸ πρωὶ καὶ ὀλοκληρῶνεται μὲ τὴν διανομὴ τοῦ φαγητοῦ στοὺς τροφίμους μεταξὺ 11^π καὶ 12^π μεσημβρινῆς ὥρας. Συχνὰ μάλιστα προσφέρονται στὸ ναὸ γιὰ διανομὴ ὄχι μόνο τροφίμα, ἀλλὰ καὶ μεταχειρισμένα ροῦχα καὶ παπούτσια, ἀκόμη καὶ παιδικὰ παιχνίδια ἢ εἶδη οἰκοσκευῆς καὶ μεταχειρισμένες οἰκιακὲς ἠλεκτρικὲς συσκευές¹², τὰ ὁποῖα ἐπίσης χρειάζονται καὶ διανέμονται σὲ ὅσους τὰ ἔχουν ἀνάγκη.

Γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν τροφίμων ποὺ ζητοῦν οἱ ἴδιοι ἐνίσχυση ἢ προτείνονται ἀπὸ κυρίες τῆς Φιλοπτώχου ποὺ ἔχουν γνώση τῶν ἐνοριτῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τους, γίνεται σχετικὴ ἔρευνα ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ τὴν ἐνοριακὴ ἐπιτροπὴ. Λαμβάνονται ὑπ' ὄψη οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ κριτήρια, συχνὰ δὲ πραγματοποιοῦνται καὶ ἐπισκέψεις στὸ σπίτι τῆς οἰκογένειας ἢ τοῦ τροφίμου, γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ καὶ νὰ ἐπαληθευθεῖ ἡ κατάστασή τους καὶ οἱ συνθήκες διαβίωσής τους. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ φαγητὸ προσφέρεται ὄχι μόνο σὲ ἀπόρους, ἀλλὰ καὶ σὲ μοναχικὰ ἄτομα ποὺ διαθέτουν κάποιους πόρους ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ αὐτοεξυπηρετηθοῦν λόγω σωματικῆς ἢ ψυχικῆς ἀσθενείας.

Ὅπως δὴποτε, καὶ αὐτὸ τὸ τόνισαν ὅλοι οἱ πληροφορητές, ἡ θρησκεία τῶν τροφίμων δὲν ἀποτελεῖ κριτήριον, καθὼς φαγητὸ δίνεται σὲ ἀλλόθρησκους, σχισματικούς, ἑτερόδοξους κ.λπ., ἀρκεῖ πραγματικὰ νὰ τὸ ἔχουν ἀνάγκη. Μάλιστα ἡ πραγματικότητα τῆς λαθρομετανάστευσης καὶ τῆς ἐγκατάστασης πολλῶν οἰκονομικῶν μεταναστῶν ἀυξάνει συχνὰ τὴν ζήτησι φαγητοῦ, ἀναλόγως τῆς περιοχῆς ποὺ ἀποτελεῖ τὸν τομέα εὐθύνης κάθε ἐνορίας. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐνορία τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Πατριακίας δίνει φαγητὸ σὲ πολλοὺς Ἰρακινούς ποὺ ζοῦν στὰ ὄρια τῆς. Στὸν ἴδιο ναὸ ὑπάρχει τροφίμος ποὺ εἶναι κλη-

12. Βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Οἰκιακὴ λαϊκὴ λατρεία», *Ἐκκλησία* 85: 4 (2008), σ. 273-277. Πρὸβλ. ἐπίσης U. LINSE, *Geisterseher und Wunderwirker. Heilsuche im Industriezeitalter*, Frankfurt am Main 1996, σ. 23, 68 καὶ Γ. ΒΟΖΙΚΑΣ, «Τὸ αὐτοκόλλητο σῆμα στὸ θρησκευτικὸ πανηγύρι τῆς πόλης. Σχόλιο ἐπάνω στὰ ὄρια καὶ τὶς πολιτισμικὲς διαστάσεις τῶν ἀντικειμένων», *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* 29-30 (1999-2003), σ. 353. U. HOLMBERG, *Der Baum des Lebens. Gottinnen und Baumkult*, Bern 1996, σ. 76-77. Ἐπίσης, W. FREITAG, *Heiliger Bischof und moderne Zeiten*, Münster 1995, σ. 111.

ρικός τῶν παλαιοημερολογιῶν, καὶ μάλιστα στὸ βαθμὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος στερούμενος πόρων, δεδομένου ὅτι μὲ βάση τὴν ἐκκλησιαστικὴ κανονικὴ τάξη ἀνήκει σὲ σχισματικὴ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση, ἐπιβιώνει ἀπὸ τὸ φαγητὸ πὺν παίρνει ἀπὸ τὸ ναό.

Ἀνάμεσα στοὺς τροφίμους συχνὰ ὑπάρχουν ναρκομανεῖς –σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις καὶ δλόκληρες οἰκογένειες ἐθισμένες στὰ ναρκωτικά– ἀλλὰ καὶ ἄτομα μὲ ἰδιαίτερος χαμηλὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο. Ἐπίσης ὀρισμένοι τροφίμοι εἶναι ψυχασθενεῖς, εἴτε μὸλις ἔχουν πάρει ἐξιτήριο ἀπὸ ψυχιατρεῖα, εἴτε στὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ δύο νοσηλειῶν, ὅποτε ἔχουν ἄμεση ἀνάγκη ἀπὸ τὸ φαγητὸ πὺν παίρνουν, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιβίωσή τους. Πρόκειται γιὰ ἀνθρώπους πὺν ἀνήκουν στὸ ἀστικὸ περιθώριο, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὀρισμένους πὺν ἔχουν οἰκονομικοὺς πόρους, ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ τοὺς διαχειριστοῦν σωστά, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ στεροῦνται τὰ ἀναγκαῖα.

Κοινὸς τόπος τῶν σχετικῶν ἀφηγήσεων τῶν ἱερέων τῶν ἐνοριῶν καὶ τῶν ἀμέσων συνεργατῶν τους στὰ συσσίτια εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὴν κριτικὴ πὺν συχνὰ δέχονται ἀπὸ ὄσους βλέπουν τὰ πράγματα «ἀπ’ ἔξω», κυρίως γιὰ τὴν ταυτότητα ὄσων γίνονται δεκτοὶ ὡς τρόφιμοι¹³. Οἱ ἱερεῖς τονίζουν ὅτι τὴν κριτικὴ αὐτὴ διατυπώνουν κατὰ κανόνα ὄσοι ἀπὸ τοὺς ἐνοριῖτες δὲν προσφέρουν στὴν προσπάθεια αὐτὴ, ἀρκούμενοι μόνο στὶς κρίσεις ἐπὶ τῶν ἐπιλογῶν τῶν ἄλλων. Βασικὸ σημεῖο τῆς κριτικῆς ἀποτελεῖ ἡ ἐπιλογή τῶν τροφίμων, καθὼς ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς, ἰδιαίτερα οἱ ψυχασθενεῖς, δὲν ἔχουν πάντοτε ὄρατὰ τὰ σημεῖα τῆς ἀσθενείας τους, ἐνῶ ἄλλοι μπορεῖ νὰ διαθέτουν σύνταξη, ἀλλὰ νὰ μὴν μποροῦν νὰ αὐτοεξυπηρετηθοῦν. Τονίζουν μάλιστα οἱ ἱερεῖς ὅτι συχνὰ εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ὑπερασπίζονται τὶς ἐπιλογές τους χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ ἀποκαλύψουν ὄλη τὴν ἀλήθεια, μέρος τῆς ὁποίας ἔχουν ἀκούσει στὴν διάρκεια ἐξομολογήσεων, ἄρα δὲν εἶναι ἀνακοινώσιμη. Πάντως, οἱ ἐμπλεκόμενοι στὰ συσσίτια φορεῖς τονίζουν ὅτι ἂν καὶ συχνὰ ὑπάρχουν ἀπατεῶνες ἢ ἐκμεταλλευτές, πὺν ὅταν ἀποκαλυφθοῦν ἐξαφανίζονται, τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων πὺν ζητοῦν βοήθεια εἶναι ἀνθρωποὶ ἐγκαταλειμμένοι ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τους, ἡλικιωμένοι καὶ ἀνήμποροι.

13. Γιὰ τὴν διατύπωση παρόμοιων κριτικῶν θέσεων βλ. SN. ZORIC, «Ritual between anthropology and science of religion», *Narodna Umjetnost* 33:1 (1996), σ. 233-247. Ἐπίσης, Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Πνευματικότητα καὶ ἐκκοσμίκευση στὰ ἔθιμα τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς λατρείας», στὸν τόμο Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, *Χριστόδουλος. Ἀφιερωματικὸς τόμος*, Ἀθήνα 2010, σ. 529-537.

Τονίζεται λοιπόν η έννοια της συμμετοχής στη διαδικασία των συσσιτίων, σε αντιπαράθεση με την αποχή από την κοινή προσπάθεια, η οποία αντισταθμίζεται από μια ανυπόστατη κριτική. Ουσιαστικά, η όλη διαδικασία του συσσιτίου διαχωρίζει την κοινότητα των ένοριτών στους συμμετέχοντες και μή, στους μνημόνους και στους άμύητους ή σε έναν εσώτερο στενό και σε έναν εξωτερικό ευρύτερο κύκλο, και η κατάταξη σε αυτές τις κατηγορίες προσδιορίζει και τη σχέση των πιστών με την ένορία, τὸ ἔργο της και την διοίκησή της¹⁴.

Οί προϊστάμενοι των ναών ιερείς παρατηρούν ότι όσο βαθαίνει η οικονομική κρίση πληθαίνουν και εκείνοι που ζητούν να έγγραφοῦν ὡς τρόφιμοι, παρ'αλλήλως ὅμως πυκνώνουν και οί δωρεές τροφίμων ἢ χρημάτων, ἄλλα και οί προσφορές γυναικῶν για ἑθελοντική ἐργασία κατά την παρασκευή τοῦ φαγητοῦ. Στην ένορία τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Πατρικίας, για παράδειγμα, μαγειρεύουν περί τις 15 γυναῖκες, ἀπὸ 2 ἕως 3 σὲ κάθε βάρδια. Οί γυναῖκες αὐτές ἀναπτύσσουν συχνά κοινωνικές, οἰκογενειακές και φιλικές σχέσεις μεταξύ τους, καθὼς τοὺς ἐνώνει ὁ κοινὸς ἀγῶνας τῆς φιλανθρωπίας.

Τις σχέσεις αὐτές μάλιστα φροντίζει νὰ ἐνισχύει τόσο ἡ ένορία ὅσο και ἡ Μητρόπολη, καθὼς διοργανώνουν σὲ ἐτήσια βάση μιὰ ἡμερήσια ἢ διήμερη ἐκδρομὴ τῶν γυναικῶν που ἐργάζονται στὰ συσσίτια ὅλης τῆς Μητροπόλης, τὴν ὁποία καλύπτουν τὰ Ταμεία Καλῶν Γηρατειῶν ὅλων τῶν ένοριῶν ἀναλογικά, με βάση τὸν ἀριθμὸ γυναικῶν κάθε ένορίας που συμμετέχει. Ἡ ἐκδρομὴ αὐτὴ ἐνισχύει τὸ αἶσθημα τοῦ συνανήκειν, τονίζει τὴν αἰσθησι τῆς κοινότητας¹⁵ και τονώνει τὸν ζήλο τῶν γυναικῶν που ἐργάζονται ἑθελοντικά, ὡς ἐλάχιστη ἡθικὴ ἀμοιβή τους, στὰ πλαίσια τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινότητας τῶν πιστῶν, για τὴν ὁποία ἔγινε λόγος και παραπάνω.

14. Για ἀνάλογα φαινόμενα τῆς σύγχρονης μας ἀστικῆς θρησκευτικῆς λαογραφίας βλ. J. PENTIKAINEN, «Ritual», *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music and art*, Oxford 1997, σ. 733-736. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ὅψεις τῆς σύγχρονης λαϊκῆς θρησκευτικότητας τῶν Ἑλλήνων», στὸν τόμο Κωνσταντῖνος Ι. Χολέβας (ἐκδ.), *Ἑλληνορθόδοξη Πορεία. Ἀνθολόγιο Κεμένων*, Ἀθήνα 2008, σ. 219-239. Πρὸβλ. ἐπίσης Γ. Βοζίκας, *Ἡ συνοικία τῆς Ἁγίας Μαρίνας στὴν Ἡλιούπολη και τὸ πανηγύρι της. Ἡ καθημερινὴ ζωὴ και ταυτότητα τῆς πόλης*, Ἀθήνα 2009, σ. 123 κ.ἐξ.

15. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Προσκυνηματικὸς τουρισμὸς και ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη», *Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos* 29 (2008), σ. 217-228. Οί ένοριακές ἐκδρομὲς αὐτές ἔχουν βέβαια και πνευματικὸ περιεχόμενο, βλ. ΑΛ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ καλλιέργεια τοῦ προσκυνηματικοῦ πνεύματος και οί σύγχρονοι ποιμαντικοὶ προβληματισμοί», *Ἐκκλησία* 87:2 (2010), σ. 104. Πρὸβλ. και Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Προσκυνηματικὲς ἐκδρομὲς και ἱερεὲς ἀποδημίες», *Θεολογία* 80: 1 (2009), σ. 191-211.

Είναι απόλυτως χαρακτηριστικό τὸ ὅτι, κατὰ κανόνα, τὸ ἔργο τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς διανομῆς τοῦ φαγητοῦ, ἄρα ὁλόκληρη ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ ὑλοποίηση τοῦ συσσιτίου, γίνεται στοὺς ὑπόγειους χώρους τῶν ναῶν, ποὺ ἔχουν πολλαπλές λειτουργικότητες, καθὼς χρησιμεύουν ὡς ὑπόγειος ναός, ὡς ἀποθήκη, ὡς αἶθουσα ἐκδηλώσεων, ὡς τόπος ἀσκήσης κατηχητικοῦ ἔργου, καὶ ἐν προκειμένῳ ὡς μαγειρεῖο καὶ αἶθουσα συσσιτίου. Πρόκειται γιὰ ἓνα χαρακτηριστικὸ ὄλων σχεδὸν τῶν μεγάλων σύγχρονων ἀστικῶν ἐνοριῶν, τὰ ναϊκὰ κτίσματα τῶν ὁποίων ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ὑπόγειο, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει κατόπιν ὁ μεγάλος ὑπέργειος ναός, ποὺ γίνεται καὶ ὁ κύριος τῆς ἐνορίας μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσή του, ἀφήνοντας στὸν ὑπόγειο τοὺς πολλαπλοὺς ρόλους ποὺ ἀναφέρθηκαν προηγουμένως. Ἔχουμε ἐδῶ μιὰ ἀκόμη ἐκδήλωση τοῦ φαινομένου τοῦ «ναοῦ κάτω ἀπὸ τὸ ναό», τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ βασικὴ παράμετρο τῆς σύγχρονης ἀστικῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητος, καὶ τὸ ὁποῖο μᾶς ἔχει ἀπασχολήσει συστηματικὰ σὲ προγενέστερη σχετικὴ μελέτη¹⁶.

Οἱ περισσότεροι ἱερεῖς τῶν ἐνοριῶν τῆς Μητροπόλεως Περιστερίου ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ συσσίτια, τονίζουν ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ εἰδοποιὸς διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐνοριακῶν συσσιτίων καὶ ὄσων διοργανῶνται ἀπὸ τὸν Δήμο Περιστερίου καὶ ἄλλους φορεῖς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης βρίσκεται στὸ ὅτι οἱ Δήμοι ἀξιοποιοῦν προγράμματα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καὶ βασίζονται στὴν ἔμμισθη ἐργασία καὶ τὴν ἀγορὰ τῶν πρώτων εἰδῶν ἢ καὶ τῶν προσφερόμενων φαγητῶν, ἐνῶ τὰ ἐνοριακὰ συσσίτια ἐδράζονται στὸν ἐθελοντισμὸ, τὴ θυσιαστικὴ διακονία τοῦ πλησίον καὶ τὴν προσφορὰ ἀγάπης στὸ συνάνθρωπο¹⁷. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ ἱερεῖς πιστεύουν ὅτι τὰ ἐνοριακὰ συσσίτια θὰ διατηρηθοῦν παρὰ τίς γενικότερες ἀντίξοες συνθήκες, ἐνῶ τὰ ἄλλα θὰ σβῆσουν

16. Πρβλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ναὸς κάτω ἀπὸ τὸ ναό: Πρακτικὲς τῆς νεωτερικῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητος», *Κανίονον. Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῇ 10ετηρίδι (2001-2011) τῆς Ἀρχιερατείας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ὑδρας, Σπετσῶν, Αἰγίνης, Ἐρμιονίδος καὶ Τροιζηνίας κ. Ἐφραίμ*, Ὑδρα 2011, σ. 257-263. Βλ. ἐπίσης Ε. VILOUJA, «Manifestations of the revenant in Estonian folk tradition», *Folklore* (1996), σ. 73-86. Πρβλ. S. SANDERSON, «The Folklore of the Motor-car», *Folklore* 80 (1969), σ. 241-252 καὶ L. SCHULER, «Volkskunde des Autos», *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 73 (1970), σ. 152-173.

17. Βλ. W. KERBER (ἔκδ.), *Personenkult und Heiligenverehrung*, München 1997, σ. 189-192. Ἐπίσης βλ. W. BRUCKNER, *Die Wallfahrt zum Kreuzberg in der Rhon*, Würzburg 1997, σ. 157.

μόλις έξαντληθούν τὰ οικονομικά προγράμματα –«πακέτα» εἶναι ἡ τρέχουσα ἔκφραση πού χρησιμοποιεῖται–, στὰ ὁποῖα στηρίζονται.

Ἡ ἄποψη αὐτὴ δείχνει τὸν κοινωνικό χαρακτήρα πού ἔχουν τὰ ἐνοριακὰ συσσίτια, καθὼς ἐπενδύουν τὴν ἱκανοποίηση τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν τῶν συνανθρώπων μὲ κοινωνικό περιεχόμενο, ἀλλὰ καὶ μὲ μεταφυσικὲς προεκτάσεις. Στὰ ἐνοριακὰ συσσίτια προέχει ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη καὶ ἡ θυσιαστικὴ προσφορὰ πρὸς τὸν συνάνθρωπο, καὶ στίς ἔννοιες αὐτές, πού καλλιεργοῦνται στὰ πλαίσια τοῦ ἐνοριακοῦ ἔργου, στηρίζεται καὶ ἡ ἐθελοντικὴ προσφορὰ ἐργασίας ὅσων, κυρίως γυναικῶν, ἐργάζονται γιὰ τὴν παρασκευὴ καὶ ὑλοποίησή τους¹⁸. Αὐτὴ ἡ διάσταση δείχνει καὶ τὸν γενικότερο λαογραφικό χαρακτήρα τῶν συσσιτίων αὐτῶν, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ ὀργανωμένες μορφές κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης μὲ ὁμαδικὸ καὶ σχεδὸν ἐθιμικὸ χαρακτήρα, ἰδίως στίς λεπτομέρειές τους, ὅπως καὶ στὴ συνέχεια θὰ καταδειχθεῖ.

Πράγματι, ἡ διαδικασία παρασκευῆς καὶ διανομῆς τοῦ ἡμερήσιου φαγητοῦ καθορίζεται ἀπὸ μιὰ σειρά κανονικότητων, πού τοὺς προσδίδουν τὸν χαρακτήρα ἐθιμικὰ καθορισμένης πρακτικῆς¹⁹. Τὸ ψωμὶ καὶ τὰ κάθε εἶδους ἄρτοσκευάσματα (κυρίως κουλούρια καὶ σταφιδόψωμα) προσφέρονται σὲ καθημερινὴ βάση ἀπὸ τὰ ἄρτοποιεῖα κάθε ἐνορίας, ἀπὸ τὰ περισσεύματα τῆς παραγωγῆς τῆς προηγούμενης μέρας, πού δὲν ἔχουν πωληθεῖ. Ἡ διανομὴ ἀρχίζει στίς 11.00 π.μ., ἐνῶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς τροφίμους προσέρχονται ἤδη ἀπὸ τίς 9.00 π.μ. Ἄν μάλιστα εἶναι μέρα πού στὸ ναὸ τελεῖται θεῖα λειτουργία στὴ μνήμη κάποιου ἁγίου, τοὺς βάζουν μέσα στὸ ναὸ γιὰ νὰ λειτουργηθοῦν. Στὴν περίπτωση πού οἱ ὑπόγειοι χῶροι πολλαπλῶν χρήσεων τῶν ναῶν χρησιμοποιοῦνται καὶ ὡς μαγειρεῖα, αὐτὰ βρίσκονται δίπλα στὸν ὑπόγειο ναό, ἄρα ὁ ἐκκλησιασμός αὐτὸς εἶναι εὐκολότερος.

Εἰδικότερα, στὰ συσσίτια τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, ὅπου ὅπως προαναφέρθηκε σιτίζεται καὶ ἓνας Ἐπίσκοπος τῶν Γ.Ο.Χ. [= Γνησίων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν, δηλαδή τῶν Παλαιοημερολογιτῶν], τὸ πρόγραμμα διαφοροποιεῖται

18. Πρὸβλ. OSKAR AMBERG, «Religioses Brauchtum hierzulande», *Gelnhauser Heimat-Jahrbuch* (1997), 31-34. Ἐπίσης, EUG. R. HERZ, «Briefe Hans Tuchers des Alteren aus dem Heiligen Land und andere Aufzeichnungen», *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nurnberg* 84 (1997), σ. 76-78.

19. Ἀνάλογα βλ. J. SCHOOS, «Der Heilige Rock zu Trier. Symbol der Einheit im Glauben. Zur Geschichte einer grossen Wallfahrt», *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 32 (1997-1998), σ. 203-219.

ἀναλόγως: ὁ συγκεκριμένος τρόφιμος ἀρνείται γιὰ λόγους θρησκευτικῆς συνειδήσεως νὰ ἐκκλησιαστῆ σὲ ναὸ τῶν «νεοημερολογιτῶν», ὅπως ἀποκαλεῖ τὴν κανονικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἃν μάλιστα μοιράζονται ὡς ψωμὶ πρόσφορα πρὸς περισσεψαν ἢ ἄρτοι ἀπὸ ἄρτοκλασίες ἀρνείται νὰ πάρει, θεωρώντας ὅτι ἡ χρῆση τους στὸ πλαίσιο ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν τὰ ἔχει μολύνει καὶ ὅτι τὸ μίasma αὐτὸ θὰ μεταδοθῆ καὶ στὸν ἴδιο, ἃν φάει ἀπὸ αὐτά. Ἐπαναλαμβάνονται ἐδῶ πεποιθήσεις γιὰ τὶς καθαρὲς καὶ τὶς μολυσμένες τροφές, τῶν ὁποίων οἱ ρίζες βρίσκονται σὲ ἀπώτερες ἰουδαϊκὲς ἀντιλήψεις καὶ πρακτικὲς καὶ οἱ ὁποῖες ἔχουν περάσει καὶ στὸ Ἰσλάμ, μέσῳ τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὶς θρησκευτικὰ ἐπιτρεπόμενες καθαρὲς καὶ μὴ τροφές²⁰.

Οἱ γυναῖκες πρὸς ἐργάζονται ἐθελοντικὰ γιὰ τὴν παρασκευὴ τοῦ φαγητοῦ προσέρχονται στὸ ναὸ γύρω στὶς 7.00 π.μ. καὶ ἀρχίζουν τὸ μαγεῖσμα. Ἐχουν στὰ χέρια τους κατάλογο πρὸς ἔχει συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν προϊστάμενο ἱερέα τῆς ἐνορίας, μὲ τὰ ὀνόματα τῶν δικαιοῦχων καὶ τὶς μερίδες πρὸς θὰ πάρει καθένας, στὴν περίπτωσι πρὸς σιτίζονται ὀλόκληρες οἰκογένειες, στὸν ὁποῖο καὶ σημειώνουν ποιοὶ πῆραν φαγητό. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῶν ἐνοριῶν, οἱ περισσότεροι τρόφιμοι εἶναι Ἑλληνας, ὑπάρχουν δὲ καὶ ὀρισμένοι ἄλλοεθνεῖς, κυρίως Ἀλβανοὶ καὶ Ἰρακινοί. Ὅπως σημειώθηκε καὶ προηγουμένως, ἃν τὸ συγκεκριμένο τραπέζι γίνεται στὴ μνήμη κάποιου τοῦς τὸ λένε γιὰ νὰ «συχωρέσουν» τὴν ὥρα τῆς διανομῆς ἢ τῆς κατανάλωσής του, νὰ ποῦν δηλαδὴ «Θεὸς ἴσχωρές τον» γιὰ τὸν νεκρό²¹. Πάντως οἱ κυρίες πρὸς ἐπιμελοῦνται τὴ διανομὴ ἐπισημαίνουν ὅτι ἐλάχιστοι ἀπὸ τοῦς τροφίμους εὐχαριστοῦν γιὰ τὸ φαγητό. Οἱ περισσότεροι τὸ παίρνουν καὶ φεύγουν γιὰ τὰ σπίτια τους ἀμίλητοι.

Οἱ τρόφιμοι φέρουν μαζί τους δοχεῖα καὶ κατσαρόλες, ὅπου τοῦς βάζουν τὸ φαγητό, καὶ ἀναχωροῦν γιὰ νὰ τὸ φᾶνε στὸ σπίτι τους. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ

20. Βλ. LEOP. KRETZENBACHER, «Steirisches in Wort und Bild ahnlich zu Legende und Kult um die Kreuzauffindung zu Polling (Oberbayern)», *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* (1996), σ. 145-156. R. KRISTIANSEN, «Nature and religious identity», *Tradisjon* 26: 1 (1996), σ. 21-30. L. STARK, «The folk interpretation of orthodox religion in Karelia from an anthropological perspective», στὸν τόμο *Studies in folklore and popular religion*, Tartu 1996, σ. 143-157.

21. Πρὸς βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ζητήματα ἐλληνικῆς θρησκευτικῆς λαογραφίας», *Χοροστάσι* 36 (2011), σ. 9, 15. E. HALLAM - J. HOCKEY, *Death, memory and material culture*, Oxford 2001, σ. 4, 18. ANDR. HAGER, «The interpretation of religious symbols in popular music», *Temenos* 33 (1997), σ. 54-55. Ἐπίσης, GL. EHRET, «Gottesbild. Bilder des Unsichtbaren», *Weltkunst* 67 (1997), σ. 1602.

έξυπηρετεί τόσο τους εργαζόμενους στα συσσίτια, έπειδή τους άπαλλάσσει άπό τον πρόσθετο κόπο του πλυσίματος πιάτων και του καθαρίσματος τραπέζιων, όσο και τους τροφίμους, οί όποιοι τρώνοντας στο σπίτι τους, στο δικό τους χώρο, αισθάνονται λιγότερο τó ψυχολογικό βάρος τής έξάρτησης άπό τά συσσίτια²², αισθάνονται λιγότερο άνήμποροι και προσβεβλημένοι για τήν ένδειά τους, κατά τīs μαρτυρίες πάντοτε τών ιδίων.

Ένδεικτικό και για τή γενικότερη λειτουργική και πνευματική σχέση τών τροφίμων με τήν Έκκλησία και τήν όρθόδοξη λειτουργική ζωή είναι τó ότι, όπως και πάλι παρατηρούν οί γυναίκες πού άσχολοούνται με τά συσσίτια, άπό αυτούς σχεδόν κανείς δέν προσέρχεται στο ναό τīs Κυριακές και τīs γιορτές. Έλάχιστοι είναι οί τρόφιμοι, κυρίως οί γυναίκες, πού αισθάνονται ύποχρέωση και για νά ανταποδώσουν προσέρχονται στους ναούς και βοηθούν έθελοντικά τή νεωκόρο στο καθάρισμα του ναού και στīs έργασίες τής. Η παρατήρηση αυτή είναι ιδιαιτέρως ένδιαφέρουσα για νά κατανοήσουμε τή σχέση τών τροφίμων με τά συσσίτια.

Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι στο διαιτολόγιο τών τροφίμων συνήθως δέν τηρούνται οί έβδομαδιαίες νηστείες τής Τετάρτης και τής Παρασκευής, ούτε και όλόκληρες οί Σαρακοστές άπόλυτα. Κατά τή Μεγάλη Τεσσαρακοστή, για παράδειγμα, τηρούνται νηστίσιμες μόνο ή πρώτη έβδομάδα και οί Τετάρτες και Παρασκευές, ένω κατά τή Σαρακοστή τών Χριστουγέννων κάποτε μαγειρεύεται κρέας και προσφέρεται τυρί. "Αν μάλιστα στους τελευταίους τροφίμους δέν έχει περισσέψει πολύ φαγητό για νά μοιραστεί, οί γυναίκες δίνουν τυποποιημένα τρόφιμα ως συμπλήρωμα, ζυμαρικά, ρύζι και κονσέρβες, ώστε νά τά μαγειρέψουν στο σπίτι τους και νά συμπληρώσουν τήν ήμερήσια διατροφή τους. Κοινός πάντως στόχος είναι κανείς άπό τους τροφίμους νά μήν μείνει πεινασμένος και άνικανοποίητος.

Όσον άφορᾷ τīs προσφορές τών πιστῶν σέ είδη και τρόφιμα, οί πληροφορίες πού δίνουν οί γυναίκες πού άσχολοούνται με τά συσσίτια είναι πιδό καταποπιστικές: στήν ένορία τής άγίας Άναστασίας, για παράδειγμα, ύπάρχει γυναί-

22. Βλ. ÜLO VALK (έκδ.), *Studies in folkore and popular religion. Papers delivered at the symposium "Walter Anderson and folkore studies today"* 1, Tartu: Department of Estonian and Comparative Folklore, 1996. Έπίσης, E. HENAU, «Volksreligiositet», *Volkskunde* 97: 4 (1996), σ. 410-411, όπου βιβλιογραφία και παραδείγματα. J. ZERNACK, «Germanische Restauration und Edda-Frommmigkeit», στον τόμο *Politische Religion, religiöse Politik*, Würzburg 1997, σ. 145-146.

κα πού ἔχει ἀναλάβει τὰ ἔξοδα τοῦ τραπεζιοῦ κάθε Τετάρτης, ἔξ ὀλοκλήρου. Σὲ περιπτώσεις δὲ πού κάποιοι προσφέρουν ἀντὶ μνημοσύνου στὴ μνήμη ἀγαπημένων προσώπων ἢ συγγενῶν τους, ὀρισμένοι προσφέρουν χρήματα πού καλύπτουν μέρος τῶν ἐξόδων τοῦ τραπεζιοῦ, κατὰ τὴν οἰκονομικὴ τους δυνατότητα, καὶ κάποιοι μάλιστα φέρουν μαζί καὶ χαρτὶ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν πού θέλουν νὰ μνημονεύσει ὁ ἱερέας κατὰ τὴ λειτουργία τῆς συγκεκριμένης ἡμέρας ἢ κατὰ τὴν ἐπόμενη Κυριακή²³. Ἄλλοι πάλι ρωτοῦν πόσα καὶ ποιά εἶδη χρειάζονται γιὰ τὸ τραπέζι, τὰ ἀγοράζουν στὶς ποσότητες πού τοὺς ὑποδεικνύονται καὶ τὰ φέρουν στὸ ναό. Μερικοὶ μάλιστα προσφέρουν ἀκόμη καὶ τὸ τυρὶ ἢ τὸ φροῦτο πού θὰ μοιραστεῖ στὸ τραπέζι πού ἔχουν τάξει καὶ χρηματοδοτοῦν. Ἀναφέρονται ἐπίσης περιπτώσεις πιστῶν πού φέρουν στὸ ναὸ ποσότητες ἐνὸς μόνο εἶδους, γιὰ παράδειγμα τυριοῦ, μὲ σκοπὸ νὰ μοιράζεται στοὺς τροφίμους μαζί μὲ τὸ φαγητό τους.

Τὸ διαιτολόγιο τοῦ ἐνοριακοῦ συσσιτίου συνήθως περιλαμβάνει ἀξιοσημειωτὴ ποικιλία: ὄσπρια, λαχανικά καὶ λαδερά, ζυμαρικά μὲ κρέας ἢ κιμά, πουλερικά μὲ πατάτες. Σπανιότερο εἶναι τὸ ψάρι, καὶ σχεδὸν ποτέ, ἀκόμη κι ὅταν προσφέρεται, δὲν εἶναι φρέσκο, λόγῳ τῆς ὑψηλῆς τιμῆς του. Παλαιότερα προσφερε τοὺς ναοὺς ὀρισμένα τυποποιημένα τρόφιμα ἢ Μ.Κ.Ο. Ἀλληλεγγύη, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὅρισμένοι ἀπὸ τοὺς πιστοὺς πού φέρουν στὸ ναὸ τρόφιμα προτιμοῦν τὰ συσκευασμένα ζυμαρικά, τὶς κονσέρβες καὶ τὰ καταψυγμένα εἶδη, ἄλλοι πάλι φέρουν γλυκίσματα, κάποτε ὅσα περισσεύουν ἀπὸ τὰ σπίτια τους, ἰδίως μετὰ τὶς ἐορτὲς τοῦ Δωδεκαημέρου, καὶ σοκολατάκια, γιὰ νὰ μοιραστοῦν ὡς γλυκὰ στοὺς τροφίμους.

Θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι σὲ ὄλες τὶς συνεντεύξεις ἀπὸ τοὺς ἐμπλεκόμενους στὰ ἐνοριακὰ συσσίτια παράγοντες, κοινὸς τόπος εἶναι ὁ ὑπερτονισμὸς τῆς δοτικότητος τῶν πιστῶν καὶ τῆς χαρᾶς καὶ προθυμίας μὲ τὴν ὁποία ὄσοι ἐργάζονται ἐθελοντικὰ διακονοῦν τοὺς ἐμπερίστατους συνανθρώπους τους²⁴. Καὶ θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἐνοριακὰ συσ-

23. Ἀνάλογα πρβλ. H. DOPSCH, «Zur Entstehung des Salzburger Perikopenbuches», στὸν τόμο *Das Salzburger Perikopenbuch*, Luzern 1997, σ. 22-23. UL. WOLF-KNUTS, «International Conference on everyday religion», *Ethnologia Scandinavica* 24 (1994), σ. 129. ED. NOVIELLI, «La religiosite popolare», στὸν τόμο *Santi di Casa Nostra*, Monopoli 1996, σ. 150. A. BARKALAJA, «A continuing tradition», στὸν τόμο *Ülo V-lk* (ἔκδ.), *Studies in folklore and popular religion*, Tartu 1996, σ. 129.

24. Πρβλ. A. BRAVO, «La Madonna Pellegrina», στὸν τόμο *I Luoghi della memoria. Si-*

σίτια εντάσσονται και στην λαογραφία «του περιθωρίου», ή όποια τόσο στενά συχνά συνδέεται με την αστική θρησκευτική λαογραφία²⁵. Οί άνθρωποι που συγκροτούν το αστικό «περιθώριο» έχουν τύχει της προσοχής της ελληνικής λαογραφίας ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, όταν ο Μ. Γ. Μερακλής ασχολήθηκε με τα φαινόμενα που όνόμασε «αστική νεοεπαιτεία», και εντάσσοντας τη μελέτη των μορφών της και των κοινωνικών μεταβολών και όρων στους όποιους στηρίζεται στη «λαογραφία της έπαιτείας»²⁶. Άργότερα μάλιστα ό Εύαγγ. Αυδίκος, στο διάγραμμα των θεμάτων που μπορεί και πρέπει να εξετάσει ή αστική λαογραφία, ένέταξε και το ζήτημα των συσσιτίων των άπόρων²⁷.

Άπό την άλλη πλευρά, όπως παρατηρεί και ό Γ. Χ. Κούζας²⁸, ή ανάπτυξη των σύγχρονων μορφών θρησκευτικής και έκκλησιαστικής δράσης, ιδίως στο αστικό πλαίσιο, έντάσσεται στο κίνημα της «μετανεωτερικότητας» (post-modernity) και χαρακτηρίζεται από δημοσιοποίηση του θρησκευτικού φαινομένου, άνοιγμα προς τον κόσμο και στροφή προς τον έμπεριστατο συνάνθρωπο. Η διοργάνωση, ό σχεδιασμός και ή έκτέλεση των έκκλησιαστικών συσσιτίων, όπως παραπάνω περιγράφηκαν, έγγράφονται σε αυτό άκριβώς το πλαίσιο.

Οί τρόφιμοι των συσσιτίων κατά κανόνα βιώνουν μιá κατάσταση προσωρινή και εφήμερη, τουλάχιστον όπως οί ίδιοι πιστεύουν, άκριβώς όπως την πε-

---

mboli e miti dell Italia unita, Roma 1996, σ. 533-534. S. MOFFA, «La tavola di San Giuseppe a Riccia», *L' Arcolaio* 4 (1997), σ. 42-43. Βλ. επίσης H. LEHMANN, *Religion und Religiosität in der Neuzeit. Historische Beiträge*, Göttingen 1996, σ. 46-47, με διαπραγμάτευση του θέματος αυτού. BARBARA A. BABCOCK, «Artifact», στο R. Bauman (έκδ.), *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments*, Oxford University Press 1992, σ. 211-212. BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT, «Objects of Ethnography», στο Ivan Karp-St. Lavine (έκδ.), *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, Smithsonian Institution Press 1991, σ. 388.

25. Γ. Χ. ΚΟΥΖΑΣ, «Η καθημερινή ζωή των ζητιάνων στο προαύλιο του Άγίου Άντωνίου Περιστερίου : Έτερότητα και περιθωριακότητα στη θρησκευτική ζωή του αστικού χώρου», στον τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης - Παν. Τζουμέρκας (έπιμ.), *Άλεξανδρινός Άμητός. Άφιέρωμα στη μνήμη του Ί. Μ. Χατζηφώτη* 1, Άλεξάνδρεια 2008, σ. 242, όπου και ή σχετική ελληνική και ξένη λαογραφική βιβλιογραφία.

26. Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, *Έλληνική Λαογραφία*, Άθήνα 2004, σ. 110-111.

27. ΕΥΑΓΓ. ΑΥΔΙΚΟΣ, «Άστική Λαογραφία : Ουτοπία ή πραγματικότητα;», *Έθνολογία* 3 (1994), σ. 179, 184.

28. Γ. Χ. ΚΟΥΖΑΣ, «Η καθημερινή ζωή των ζητιάνων στο προαύλιο του Άγίου Άντωνίου Περιστερίου...», ό.π., σ. 242.

ριγράφει ο V. Bernard²⁹, αντιμετωπίζουν δηλαδή την κατάστασή τους ως μια συνθήκη αναστρέψιμη και όρισμένης διάρκειας. Όπωςδήποτε όμως η συμμετοχή στα έκκλησιαστικά συσσίτια συνιστά για τους τροφίμους ένα ευδιάκριτο όριο που τους ξεχωρίζει από τους υπόλοιπους ανθρώπους και τους χαρακτηρίζει. Οί ίδιοι βιώνουν μια έντονη κατάσταση μεθοριακότητας³⁰, καθώς το γεγονός ότι σιτίζονται σε έκκλησιαστικά συσσίτια σημαίνει απώλεια της αυτοδυναμίας και της αυτοτέλειάς τους, μετάβαση από μια κατάσταση σε μια νέα, όπωςδήποτε δυσμενέστερη της πρώτης. Βιώνουν οί ίδιοι την ετερότητά τους, σε σχέση προς τὰ υπόλοιπα μέλη της ένορίας και του κοινωνικού περιβάλλοντός τους, με τους όρους που έχει παλαιότερα υποδείξει ο M. Beasley³¹. Κι αυτό τους οδηγεί σε ανάλογες επιλογές και συμπεριφορές, τους ώθηϊ σε σαφείς διακρίσεις του τύπου «έμεϊς» - «οί άλλοι», και σε τελική ανάλυση προσδιορίζει τή ζωή τους και τίς έπιμέρους έκδηλώσεις της.

Όπως και ο Γ. Χ. Κούζας έπισημαίνει³², κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τών αυτοαναπαραστάσεων τών τροφίμων είναι ή έμμογή στη φτώχεια που τους διακρίνει και τους κατατρέπει. Η φτώχεια, κοινό γνώρισμα όλων, αποτελεί τόν συνδετικό κρίκο τους προς τους υπόλοιπους τροφίμους του ίδιου συσσιτίου, αποτελεί τόν συνεκτικό ιστό τής ομάδας τους³³. Γι' αυτό και οί νοοτροπίες και οί συμπεριφορές τους είναι ανάλογες, προσδιοριζόμενες πάντοτε από τò στοιχείο τής φτώχειας, τò όποιο παραλλήλως κυριαρχεί και στίς έτεροαναπαραστάσεις τους, στόν τρόπο που οί άλλοι τους βλέπουν και τους προσδιορίζουν. Έν προκειμένω, οί «άλλοι» είναι κατά κανόνα οί έμπλεκόμενοι στη διαδικασία τών συσσιτίων, οί ιερείς, οί κυρίες και οί δωρητές τροφίμων και ειδών.

29. Πρβλ. V. BERNARD (έπιμ.), *Οί περιθωριακοί*, Άθήνα 1994, σ. 18. Βλ. έπίσης Θ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Περιθωριοποίηση και ένωμάτωση*, Άθήνα 1998. Από τή ξένη σχετική βιβλιογραφία, που είναι ιδιαίτερος πλούσια, ένδεικτικά αναφέρω τò έργο του G. GERMANI, *Marginality*, New Brunswick 1980, όπου και ή παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία.

30. Σχετικές παρατηρήσεις βλ. αναλυτικά στην ΜΑΡ. ΠΕΤΡΩΤΗ, «Είσαγωγικά», στόν τόμο που έχει έπιμεληθεί ή ίδια, με τίτλο *Όρια και Περιθώρια: Έντάξεις και αποκλεισμοί*, Άθήνα 2000, σ. 16-19.

31. M. BEASLEY, *Mission on the Margins*, Cambridge 1997, σ. 23-26.

32. Γ. Χ. ΚΟΥΖΑΣ, «Η καθημερινή ζωή τών ζητιάνων στο προαύλιο του Άγιου Άντωνίου Περιστερίου...», ό.π., σ. 250.

33. Βλ. J. POBEE, *Who are the poor? The Beatitudes as call to community*, Geneva 1997, σ. 34-35. M. BARNES (κ. άλλ.), *Poverty and Social Exclusion in Europe*, Cheltenham 2002, σ. 46 κ.έξ., όπου ανάλογες ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις.

Μία άκροτελεύτεια παρατήρηση θα πρέπει ακόμη να γίνει. Ό Γ. Χ. Κούζας, στην ενδιαφέρουσα μελέτη του που προαναφέρθηκε, ασχολείται σύντομα και με το συσσίτιο άπόρων και άστέγων τής ένορίας του άγίου Άντωνίου Περιστερίου³⁴. Καθώς ενδιαφέρεται κυρίως για τον χώρο που φιλοξενεί τή δραστηριότητα αυτή και όχι για τή λειτουργικότητα τής ίδιας τής δράσης, σύμφωνα με τή στοχοθεσία τής μελέτης του, μελετά τήν περίπτωση μέσα άπό τή θεωρία του Μ. Foucault³⁵ για τίς «έτεροτοπίες», δηλαδή τούς χώρους που βρίσκονται στην καρδιά τής πόλης, στεγάζουν όμως τó διαφορετικό, τó «έτερον», τή σχηματοποιημένη –κάποτε δέ και σωματοποιημένη– έκφραση τής έτερότητας. Πρόκειται για τόπους που λειτουργούν ως ρήγματα άσυνέχειας στο έσωτερικό των διατάξεων των κοινωνιών.

Κατά τήν ίδια θεώρηση, οί τρόφιμοι των συσσιτίων αυτών ουσιαστικά παραβιάζουν τή ροή του κοινωνικού χρόνου, τή χρονική δομή και συνέπεια τής κοινωνίας που ουσιαστικά τούς απέβαλε και τούς περιθωριοποίησε³⁶. Στην ουσία όμως, άν δούμε τήν περίπτωση αυτή μέσα στα πλαίσια τής λαϊκής θρησκευτικής και λατρευτικής ζωής, θα διαπιστώσουμε ότι ο χώρος του συσσιτίου, τόσο άρχιτεκτονικά όσο και λειτουργικά, άποτελεί άναπόσπαστο τμήμα τής ζωής, τής δράσης και των έγκαταστάσεων τής ένορίας, καθώς ουσιαστικά έφαρμόζει και ύλοποιεί τήν πεμπουσία του έκκλησιαστικού κηρύγματος, τήν ίδια τήν έσώτερη διάσταση του όρθόδοξου χριστιανικού ένοριακού έργου.

Η διάσταση που ό Γ. Χ. Κούζας διαπιστώνει μεταξύ των όργανωτών και των άυτουργών των συσσιτίων όσον άφορά τó ρόλο τους και τή χρησιμότητά τους στη ζωή των τροφοίμων και στην πιθανή προσπάθειά τους να προσπαθήσουν να φτιάξουν ξανά τή ζωή τους³⁷, δέν είναι ουσιαστική. Μάλλον πρόκειται

34. Γ. Χ. ΚΟΥΖΑΣ, «Η καθημερινή ζωή των ζητιάνων στο προάυλιο του Άγίου Άντωνίου Περιστερίου...», ό.π., σ. 258-262. Μάλιστα προσδιορίζει τó φαινόμενο αυτό ως έτεροτοπίες και έτεροχρονίες στην καθημερινή θρησκευτική ζωή.

35. Μ. FOUCAULT, «Of the Other Spaces : Utopias and Heterotopia», στον τόμο J. Ochman (έκδ.), *Architecture Culture 1943-1968. A Document Anthology*, New York 1993, σ. 422.

36. Βλ. σχετικά Κ. HETHERINGTON, *The Badlands of Modernity. Heterotopia and Social Ordering*, London 1997, σ. 68-69.

37. Γ. Χ. ΚΟΥΖΑΣ, «Η καθημερινή ζωή των ζητιάνων στο προάυλιο του Άγίου Άντωνίου Περιστερίου...», ό.π., σ. 260-261. Για τή σχέση τής λαϊκής θρησκευτικότητας με τήν ταυτότητα σημαντικά όσα γράφει ό Εύάγγ. Αύδίκος, με τήν άφορμή των επαναπατρισθέντων Έλλήνων άπό χώρες τής πρώην ΕΣΣΔ, βλ. Ε. GR. ΑΥΔΙΚΟΣ, «The role of religious practices and the sense of

για δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος, για δύο διαφορετικὲς ὀπτικὲς γωνίες, οἱ ὁποῖες ὅμως ἀντικρίζουν τὴν ἴδια πραγματικότητα. Ἡ κοινὴ προσπάθεια για οὐσιαστικὴ βοήθεια καὶ ὑποστήριξη μιᾶς μελλοντικῆς οἰκονομικῆς ἀνεξαρτητοποίησης καὶ κοινωνικῆς ἐπανάταξης, ἀσχέτως τοῦ ἂν κατὰ περιπτώσεις αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται ἢ ὄχι, χαρακτηρίζει ὅλο αὐτὸ τὸ ἔργο, ἐμψυχώνει τοὺς συντελεστὲς του καὶ τὸ κρατᾶ ζωντανό, ὡς μιὰ κοινὴ καὶ ὁμαδικὴ προσπάθεια κοινωνικῆς παρέμβασης καὶ δράσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου στὸ σύγχρονο ἀστικὸ περιβάλλον.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, ὅπως καὶ παραπάνω ἔγινε προσπάθεια νὰ καταδειχθεῖ, τὸ ζήτημα τῶν ἐνοριακῶν συσσιτίων ἔχει καὶ λαογραφικὴ ὑπόσταση, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ γωνία ἔγινε παραπάνω ἡ σχετικὴ διαπραγμάτευση τοῦ ζητήματος.

---

origin in the shaping of identity : The example of the Greek minority in the democracies of the ex-Soviet Union», *Oral History : Challenges for the 21st century. Proceedings 1. Xth International Oral History Conference, Rio de Janeiro 1998, Brazil*, σ. 236-245.